

Горошкіна О. М.,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КОМПЕТЕНТІСНИЙ ВИМІР

Орфографія має особливе значення в житті кожної людини, тому перед учителем-словесником стоїть важливе завдання – домогтися засвоєння й дотримання орфографічних норм учнями. Навчання орфографії в школі полягає в тому, щоб, по-перше, ознайомити здобувачів освіти із системою загальноприйнятих способів передачі звукової мови на письмі; по-друге, довести необхідність практичного оволодіння орфографією; по-третє, сформувати в учнів сталі орфографічні вміння та навички. Останнє завдання, як зазначено в посібнику «Методика вивчення української мови в школі», є найважливішим і найскладнішим [4].

Загальновідомо, що сформувати будь-які вміння й навички можна лише в результаті наполегливої й цілеспрямованої роботи, у межах певної методичної системи, за допомогою оптимального поєднання спеціальних методів і прийомів.

Орфографічні навички формуються впродовж усього життя. Це зумовлено передусім динамічними процесами розвитку української мови. Як слушно зазначає К. Городенська, «сталася чимало змін: поповнився її словниковий склад за рахунок нових питомих слів і запозичень, почали відмінювати досі не відмінювані власні назви, абрєвіатури та деякі чужомовні одиниці, переглянуто сфери вживання слів, форм слів та синтаксичних конструкцій, повернено національні зразки словотворення тощо» [1, с. 3–4]. У цьому контексті особливої актуальності набуває проб-

лема правильного передавання новітніх запозичень, їхнього зв'язку з раніше запозиченими й питомими одиницями української мови. Потребують уваги вчителя-словесника й зміни, що відбулися в новій редакції «Українського правопису» (2019 р.). Загалом уже в школі доцільно пояснити учням, що зміни в правописі – це закономірне явище, яке відбувається в усіх розвинених мовах. Це сприятиме формуванню толерантного ставлення до змін і полегшить процес адаптування до нових правил.

Питання пошуку методів і засобів піднесення орфографічної грамотності учнів завжди перебували в центрі уваги науковців і вчителів. На різних часових відтинках проблему підвищення орфографічної грамотності досліджували психологи (М. Богоявленський, С. Жуйков), методисти (Н. Алгазіна, М. Баранов, М. Бернацький, О. Біляєв, Н. Бондаренко, М. Вашуленко, В. Горбачук, Т. Донченко, О. Караман, Г. Козачук, Л. Райська, І. Хом'як, Н. Шкуратяна, С. Яворська та ін.). Завдяки їхнім зусиллям розроблено теоретичні засади навчання орфографії в школі, що реалізовано передовсім у граматичній спрямованості, адже левову частку орфографічних відомостей учні опановують у процесі вивчення морфології. Це було закріплено і в чинних програмах з української мови, які передбачали вивчення орфографії разом із іншими розділами – фонетикою, графікою, морфемікою, словотвором, морфологією. Так, засвоюючи відомості про іменник, школярі відпрацьовують правила написання власних назв, відмінкових закінчень складних іменників тощо. У результаті учні вивчають різні орфограми, правила, уміщені в різних розділах «Українського правопису». Це не сприяє формуванню системних знань, оскільки орфографічні відомості розчиняються в граматичному матеріалі.

Розробники програми для 10–11 класів (рівня стандарт) навчальний матеріал згрупували за нормами сучасної української літературної мови, оволодіння якими важливе для кожної освіченої людини. Це стало можливим тому, що в 9-му класі учні завершили вивчення всіх розділів української мови, тож зміст *мовної лінії* в 10-му й 11-му класах має узагальнювальний характер.

Однак проблема навчання орфографії не втрачає своєї актуальності. Зважаючи на це, останнім часом активізувалися дослідження лінгводидактів (В. Вітюк, А. Віцюк, О. Горошкіна, Т. Груба, Х. Карповець, Л. Попова та ін.), присвячені пошуку шляхів ефективного навчання орфографії на уроках української мови і в процесі самостійної діяльності здобувачів освіти.

Вивчення статистичних даних основної сесії ЗНО, оприлюднених Українським центром оцінювання якості освіти, переконує, що випускники «стикалися з певними труднощами саме під час виконання практичних завдань, що потребували застосування здобутих знань, умінь і навичок у нових ситуаціях» [3, с. 37]. Так, завдання 14 з орфографії (правопис складних слів, зокрема й з іншомовними частинами) виявилось складним через необхідність знання значної кількості винятків (складність – 22,1 %).

Викликає занепокоєння й той факт, що «мовленнєву вправність власних висловлень здебільшого оцінено в 0 або 1 бал із 4 можливих, що свідчить про доволі низький рівень опанування орфографічних, пунктуаційних, лексичних, граматичних і стилістичних норм української мови» [3, с. 37].

Спілкування з учителями-словесниками, власний багаторічний досвід роботи зі старшокласниками, аналіз учнівських письмових робіт засвідчує: типовими є помилки, що стосуються написання власних назв, слів іншомовного походження, складних слів тощо. Кожному вчителеві доводилося спостерігати ситуацію: учень правила знає, а грамотно писати не вміє, що засвідчує розрив між знаннями, уміннями й навичками школярів. У підручнику «Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах» зазначено, що «головна причина орфографічних помилок – це невміння учнів застосовувати на практиці здобуті знання, відсутність навичок самоконтролю, орфографічної пильності» [5, с. 217]. У попередніх публікаціях ми визначили й проаналізували причини такого стану [4].

Лінгводидакти і вчителі шукають ефективні методи і прийоми формування орфографічних умінь учнів. Як свідчать результати анкетування, проведеного співробітниками відді-

ду навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України впродовж січня-березня 2021 року, вчителі (60 респондентів зі 108, тобто 55,6%) активно послуговуються класифікацією методів за рівнем пізнавальної діяльності учнів, тобто використовують на уроках пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий, репродуктивний, дослідницький та проблемний методи. Автори підручника з методики навчання української мови акцентують на використанні класифікації методів за способом взаємодіяльності вчителя й учнів – слова вчителя, бесіди, спостереження над мовними явищами, роботи з підручником, методу вправ. Означені методи належним чином схарактеризовані в лінгводидактиці, дослідники визначили їхній дидактично-розвивальний потенціал. У студіях О. Караман, І. Хом'яка, С. Яворської та ін. схарактеризовано особливості застосування методів під час навчання орфографії.

Загальновідомо, що вибір того чи того методу або прийому зумовлений кількома чинниками: темою уроку, віковими особливостями учнів, уподобаннями вчителя тощо. Критерієм ефективного добору методу є результат. У цьому контексті важливо зазначити, що з окремими орфографічними правилами учні ознайомлені ще в початкових класах. Під час навчання фонетики, морфології вони засвоюють основні орфографічні відомості. У процесі навчання синтаксису відбувається повторення й узагальнення вивченого. Це значною мірою впливає на добір та комбінування методів і прийомів.

У дослідженнях В. Вітюк, А. Віцюк, О. Караман, І. Хом'яка, С. Яворської та ін. експериментально доведено доцільність застосування методу вправ для формування орфографічних умінь і навичок учнів. Ефективними є різні види вправ: списування, орфографічний розбір, вправи з орфографічним словником, різні види диктантів, запис тексту, вивченого напам'ять, перекази, твори та ін. [5]. Як переконає вивчення й аналіз лінгводидактичних студій, у методиці на сьогодні немає усталеної класифікації вправ. Їх класифікують за різними ознаками: за місцем проведення (класні, домашні), за тематикою

(фонетичні, орфоепічні, лексичні, фразеологічні, граматичні, стилістичні та різноманітні їх варіанти й комбінації – грама- тико-орфографічні, грама- тико-стилістичні тощо), за дидак- тичною метою (підготовчі, вступні, тренувальні, завершаль- ні, контрольні), за ступенем пізнавальної активності учнів (рецептивні, репродуктивні), за критерієм комунікативності (умовно-комунікативні, некомунікативні, комунікативні), за врахуванням етапів психічного процесу засвоєння знань на аспектних уроках (комплексні, передмовленнєві, мовленнєві); за формою мовлення (усні, письмові). Для формування орфо- графічних умінь учнів доцільно систематично залучати учнів до виконання вправ. До таких належать: пошук орфографіч- ної помилки в окремому слові (словах), словосполученнях, реченнях, текстах, запропонованих учителем або поданих у підручнику, посібнику; самостійний пошук учнями помилок у текстах різної жанрово-стильової належності.

Погоджуємося з думкою Л. Попової, що використання сучасних засобів навчання сприяє кращому засвоєнню орфо- графічних правил, допомагає заощадити час, дає змогу відра- зу перевірити правильність виконання вправ і завдань [7]. Так, учням можна запропонувати вставити пропущені букви в словах іншомовного походження, роздрукувавши спеціаль- ні картку, або ж за покликанням <https://learningapps.org/watch?v=r4pfgxrnj20>. Низку подібних вправ запропоновано у посібнику «Методика компетентісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту» (2020 р.) [3].

Д _____ плом, р _____ ф, _____ дея, капуч _____ но, ч _____ пси, жур _____ .
Такс _____ , ген _____ альний, дж _____ нси, ч _____ збургер, д _____ зель, ауд _____ єнція.
Л _____ мон, м _____ ля, сп _____ рт, в _____ мпел, ех _____ дна, к _____ парис.
Д _____ якон, еп _____ скоп, тр _____ умф, к _____ зил, кум _____ с, кирг _____ з.
К _____ нджал, такт _____ ка, ц _____ стерна, пейзаж _____ ст, гітар _____ ст.
М _____ тропол _____ т, хр _____ ст _____ янство, пост _____ нг, роум _____ нг, д _____ зайн.
Парк _____ нг, бут _____ к, пер _____ метр, мед _____ ц _____ на, ф _____ тнес.
П _____ ар, т _____ зер, р _____ тейл, фр _____ лансер.

Незалежно від того, яку вправу вибере вчитель, важливо методично правильно організувати роботу над її виконанням. Це передбачає чітку постановку мети, визначення способу виконання вправи, процесу виконання, обов'язкової перевірки правильності з подальшим виправленням помилок.

Переорієнтація на компетентнісний підхід сприяє розширенню можливостей освітнього простору (передусім, працювати з різноманітними інтернетними джерелами); реалізації кожним учнем індивідуальної освітньої траєкторії; посиленню ролі самостійної пізнавальної діяльності учнів; розвитку в них індивідуальної й колективної рефлексії.

Сучасна компетентнісно орієнтована методика має спрямовувати вчителя передусім на практичні методи, а саме: ситуаційний, метод проєктів, вправи, діалогічної взаємодії, метод гри та ін. Мовний матеріал учні повинні засвоювати як інструмент думки, адже комунікативний зміст формується у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Сприятливою для цих процесів є робота з текстом, різні варіанти роботи з проблемою, добір емоційно привабливих для учнів ситуацій, що потребують від них прийняття правильних рішень. Для прикладу наведемо завдання, які можна використати на уроках української мови в старших класах.

I. У процесі набору тексту припустилися 9 орфографічних помилок. Знайдіть і виправте їх. Поясніть правила написання слів, у яких ви виправили помилки.

Довготермінова пам'ять важлива для вивчення математики і природничих наук тому, що саме тим ми зберігаємо базові засади й техніки розв'язування задач. Для периміщення інформації з оперативної пам'яті до довготермінової потрібен час. Щоб прешвидшити цей процес, користуйтеся технікою, яку називають «ростягнутим повторенням» (або інтервальним). Як ви, мабуть, здогадалися, ця техніка передбачає повторення того, що ви хочете запам'ятати, наприклад, нові слова іноземної мови чи новий метод розв'язування задач, тільки цей процес розтягується на кілька днів.

Як свідчать результати досліджень, якщо ви спробуєте «вклеїти» щось до своєї пам'яті, повторюючи це, скажімо, двадцять разів одного вечора – пам'ять не засвоїть матеріал так само добре, як після такої самої кількості повторень протягом кількох днів або тижнів. Це щось схоже на будівництво мура. Якщо ви не даєте розчину часу на застегання, то не отримуєте стійкої структури (З книги Барбари Оклі «Навчитися вчитися»).

II. Яка інформація з тексту виявилася для вас новою? Наскільки корисна вона?

III. Визначте головну думку тексту.

IV. Чи можна використати здобуту інформацію для засвоєння орфографічних правил? Розкажіть про це.

I. Спишіть, розкриваючи дужки й уставляючи на місці крапок потрібні букви.

Орфографічні помилки не/рідко створюють плутанину, ускладнюють розуміння текст., а (у,в) крайніх випадках можуть завдати мільйонних збитків або втрачених робочих місць.

Помилки (у,в) правоп..сі навіть стають пр..дметом судових справ, як/от нещодавня історія з бр..танською к(а,о)мпанією Taylor&Sons, коли пропущена літера пр..звела до багато/мільйонного судового процес.. (Леннокс Моррисон).

II. Розкажіть про роль орфографії в житті людини.

III. Що необхідно робити для ефективного засвоєння орфографії? Запишіть 3-5 порад однокласникові/однокласниці, які, на ваш погляд, нехтують орфографічні норми.

Як бачимо, вправи, крім завдань, спрямованих на повторення орфографії, містять іще кілька компетентнісно орієнтованих, які спонукають учнів до оцінювання інформації, висловлення власної думки щодо прочитаного, інтерпретування здобутих відомостей в інший контекст.

Отже, ефективність роботи з орфографії значною мірою залежить від методично правильного добору методів і прийомів, засобів навчання, урахування вікових, психологічних особливостей учнів; систематичного обліку орфографічних

помилки та роботи над їх запобіганням та усуненням. Згідно з вимогами компетентнісного підходу добір методів має забезпечити «використання теоретичних знань як практичного засобу пояснення явищ і розв'язання проблем, застосування досвіду успішних дій у конкретних ситуаціях, переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі» [3, с. 6], зростання особистісного досвіду учня.

Література:

1. Городенська К. Українське слово у вимірахськогодення. Київ : КММ, 2019. 208 с.
2. Горошкіна О. М., Груба Т. Л., Попова Л. О. Формування правописної компетентності учнів. Харків : Вид. група «Основа», 2016. 171 с.
3. Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Попова Л. О. Методика компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту : метод. посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 128 с.
4. Методика вивчення української мови в школі / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентиліук, Г. Р. Передрій, Л. П. Рожило. Київ : Рад. школа, 1987. 364 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
6. Офіційний звіт про проведення в 2019 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти Т. 1. URL: https://vintest.org.ua/wp-content/uploads/ZVIT-ZNO_2019-Tom_1.pdf (дата звернення: 28.03.2020).
7. Попова Л. О. Засоби навчання української мови в компетентнісній парадигмі сучасної освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (333) лютий. Ч. II. С. 54–61.
8. Хом'як І. М. Способи і характер навчання орфографії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2013. Вип. 40. С. 166–168.

